

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 811.111'255.4(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.1.1/37>

Бойко Я. В.

Київський національний університет технології та дизайну

СТИЛІСТИКА ЧАСОВІДДАЛЕНОГО ПЕРШОТВОРУ ЯК ФАКТОР ДІАХРОННОЇ МНОЖИННОСТІ ПЕРЕКЛАДУ (на матеріалі українських ретрансляцій трагедій В. Шекспіра)

Статтю присвячено проблемам відтворення стилістичних особливостей часовіддаленого першотвору як фактору діахронної множинності перекладу. Метою статті є обґрунтування вибору перекладачем стратегій модернізації чи архаїзації при відтворенні стилістики часовіддаленого першотвору. Матеріалом дослідження слугувала трагедія В. Шекспіра “King Lear” (1605), яка є зразком англійської мови на межі XVI–XVII ст., а також її різночасові українські ретрансляції XIX–XXI ст. у виконанні П. Куліша (1880), П. Мирного (1897), М. Рильського (1941), В. Барки (1969) й О. Грязнова (2008), у яких продемонстровано специфіку залучення стратегій модернізації та архаїзації. У статті постулюється, що для досягнення адекватності художнього перекладу першотвору, особливо віддаленого значною часовою дистанцією, недостатнім є врахування лише його мовних характеристик. Значної ваги набуває історичний та соціальний контексти створення першотвору і його ретрансляцій, так само як і особливості сучасного читача, його фонових знань, насамперед його попередньої інформованості щодо історії та соціально-історичного розвитку як країни першотвору, так і країни ретрансляцій за часів їх появи. Зберігаючи художню оригінальність та історичну достовірність оригіналу, перекладач може передати мовні ознаки твору шляхом використання часткової архаїзації перекладу; перекласти оригінал мовою, що відповідає часу створення оригіналу; ретранслювати оригінал штучно створеною мовою. Вибір перекладачем стратегії модернізації чи архаїзації залежить не лише від його індивідуальних уподобань, а й від вимог сучасної йому культури та від фактичної хронологічної дистанції між текстом оригіналу і текстом перекладу.

Ключові слова: художній переклад, перекладацька стратегія модернізації / архаїзації, когнітивний стиль, ідіостиль, стилістичне забарвлення.

Постановка проблеми. Дистанція часу і простору є однією з найскладніших практичних проблем художнього перекладу. Відтворення стилістичних особливостей часовіддаленого першотвору ускладнюється через особливості історичного сприйняття оригіналу сучасними перекладачами та читачами перекладу, розбіжності між двома мовами й розбіжності фонових знань між відповідними колами читачів. Зберігаючи художню оригінальність та історичну достовірність оригіналу, перекладач може передати мовні та стилістичні особливості першотвору шляхом використання часткової архаїзації перекладу, виконаного сучасною мовою; перекласти оригінал мовою на тому етапі розвитку, що відповідає часу створення оригіналу; ретранслювати оригінал штучно ство-

реною мовою, яка комбінує в собі ознаки реально існуючих або мертвих мов і діалектів із метою відтворення атмосфери та стилю оригінального тексту; викреслити або адаптувати архаїчні вирази з метою зрозумілості для сучасного читача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема архаїзації і модернізації текстів перекладу розглядалася багатьма вітчизняними (О. Вацик, К. Кияниця та ін.) і зарубіжними (Дж. Холмс, Ю. Найда, У. Еко та ін.) теоретиками і практиками перекладу. Ідея про можливість модернізації чи архаїзації часовіддаленого першотвору бере свій початок із праць Дж. Холмса, який розуміє терміни «архаїзація» як переважне орієнтування на відправника літературного повідомлення, а «модернізація» – орієнтація на сучасного читача перекладу

[6, с. 104–108]. Оскільки переклад призначається для сучасного читача, то для виконання адекватного перекладу твору, віддаленого значною часовою дистанцією, важливо, на думку О. Вацик, поряд з урахуванням його мовних характеристик – поетичних, лексико-граматичних, стилістичних, враховувати історичний, соціальний та культурний контексти першотвору, так само як і особливості сучасного читача, його фонові знання й особливо попередню інформованість щодо історії та соціально-культурного розвитку країни першотвору за часів створення останнього [3, с. 12]. К. Кияниця зазначає, що збереження «духу» оригіналу в перекладі без спотворення тексту перекладу в бік навмисної, неприродної архаїзації або модернізації, є вершиною перекладацької майстерності [4, с. 110]. Ю. Найда розглядає архаїзми й історичну стилізацію як елементи форми і не вважає за можливе або за необхідне їх перенесення в текст перекладу, роблячи, однак, виняток для архаїчної та історичної лексики, що виражає комунікативний намір автора [7, с. 116]. Про проблеми збереження комунікативного наміру автора в перекладі говорить і відомий італійський семіолог У. Еко, підкреслюючи, що в сучасному світі перекладу існує тенденція до створення «гібридних», тобто змішаних випадків перекладу [5, с. 276]. Твори, значно віддалені за часом створення від часу створення тексту перекладу, – архаїчні, і тому, на думку дослідників, неминуче піддаються історичній стилізації. Необхідною є історична стилізація перекладів архаїзованих текстів, тобто тих, в яких автори навмисно вживають архаїзми й історизми для опису тих чи інших історичних епох або для опредметнення смислів текстів [4, с. 111].

Таким чином, вибір перекладачем стратегій модернізації чи архаїзації при відтворенні стилістичних особливостей часовіддаленого першотвору постає актуальною проблемою сучасного перекладознавства.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування вибору перекладачем стратегій модернізації чи архаїзації при відтворенні стилістики часовіддаленого першотвору з позицій когнітивного консонансу або дисонансу.

Виклад основного матеріалу. Контекст історичних періодів, в які створювався часовіддалений оригінал та його різночасові українські ретрансляції, не міг не вплинути на творчі настанови перекладачів, оскільки перекладач, як і кожний митець, не існує у позачасовому просторі, а належить своїй епосі та взаємодіє з певним соціокультурним середовищем [1, с. 356]. Соціо-

культурні цінності і норми формують концепцію творчості, що, зі свого боку, може вплинути на спосіб, у якому ідіюстиль перекладача поєднується з літературним стилем епохи, до якого належить переклад. Синтез літературного стилю епохи й ідіюстилю перекладача детермінує когнітивний стиль перекладу, який якнайкраще унаочнюється шляхом порівняння різних перекладів одного першотвору, виконаних із залученням різних стратегій, зокрема, модернізації та архаїзації [2, с. 50].

Перекладач може обрати стратегію модернізації і відтворити часовіддалений першотвір сучасною мовою, оскільки відчуженість між звичною для сучасного читача мовою та чужим змістом примушує його не суб'єктивно ідентифікувати себе зі змістом тексту, а об'єктивно знайомитися з ним. Коли перекладач ретранслює класичний твір навмисно архаїзованою мовою, архаїчна мова стає елементом виду мистецтва, набуваючи дивного для задуму автора сенсу. При врахуванні історичного, соціального та літературного контекстів перекладач може не відтворювати ознаки тексту оригіналу, що не відповідають сучасній нормі або є незрозумілими для сучасного читача через відсутність відповідних фонових знань або інтерпретувати особливості змісту й форми оригіналу з урахуванням сучасної мовної та естетичної норми та фонових знань сучасного читача.

Розглянемо специфіку залучення авторами різночасових ретрансляцій стратегій модернізації та архаїзації на прикладі фрагменту із трагедії В. Шекспіра “King Lear” (дія II, сцена 2) у перекладі П. Куліша, П. Мирного, М. Рильського, В. Барки й О. Грязнова:

W. Shakespeare (1605): *A knave, a rascal, an eater of broken meats; a base, proud, shallow, beggarly, three-suited, hundred-pound, filthy worsted-stocking knave; a lily-livered, action-taking, whoreson [...]* (8, с. 46).

П. Куліш (1880): *Те плут, лега, блюдолиз, підлий, бундючний та порожний торбій, трохжупанний, стофунтовий, брудний, ганчірошний плутяга, вилізаний у дзеркало ск– син [...]* (2, с. 46).

П. Мирний (1897): *За того, що ти й є: за пройдисвіта, прониру, блюдолиза, за падлючого притворщика старця, раднішого начепити на себе зразу хоч три лагузькі каптани; за сторубльову куклу в закаляних шерстяних панчохах; за падлюку, у котрого замість печінки одні вадливі тельбухи; за гидкого сутягу; за скурвого сина [...]* (3).

М. Рильський (1941): *Ти – поганець, мерзотник, блюдолиз, ти – підлий, нахабний, безмозкий голодренець, ти – стерво собаче [...]* (4, с. 269).

В. Барка (1969): *Плутяга ти і суцїган, мисколизний недоїдковець, ницак, пихач, пустоголов, жебрун, трирамтяник, вискакуватий, гидосний шерстянопанчоховий мошенник, бліднопечінковий боягуз, закарлючник позовний, курвинок [...]* (5, с. 59).

О. Грязнов (2008): *Шахрай, мерзотник, лизоблюд, надутий дурень і нахаба. Холоп і підлабузник у шерстяних панчохах, з підлою душею. Кривляка з помадою і люстерком у скриньці, єдиним твоїм багатством [...]* (6).

При відтворенні архаїчної одиниці оригіналу (далі ОО) *an eater of broken meats* ('той, що доїдає недоїдене м'ясо, оскільки за часів В. Шекспіра залишки бенкетів йшли до бідних, тож вони отримували м'ясо, яке залишалося після святкування, – м'ясо вже не було у великому шматку, оскільки його «зламали» (*broken*)' (7)) всі перекладачі вдаються до стратегії модернізації відповідними одиницями перекладу (далі ОП): *блюдолиз* (2), (3), (4) і *лизоблюд* (6), у результаті якої застарілі, архаїчні слова та вислови, а також слова-історизми перекладаються більш сучасними їх відповідниками, що впливає на естетичну складову ретрансляції першотвору.

Як демонструють словникові дефініції, ОП *блюдолиз* ('зневажл. той, хто догоджає кому-небудь, підлабузнюється заради власної вигоди; підлабузник' (1)) і ОП *лизоблюд* ('зневажл. той, хто догоджає кому-небудь, підлабузнюється до когось заради власної вигоди; підлабузник' (1)) постають синонімами із абсолютно тотожними значеннями. При перекладі архаїчність ОО *an eater of broken meats* повністю втрачено у перекладах П. Куліша (2), П. Мирного (3), М. Рильського (4) й О. Грязнова (6) через її модернізацію, оскільки в українській культурі таке явище, як віддавання недоїдків бідним, відсутнє (пани частіше віддавали недоїдки своїм собакам, аніж кріпосним).

Інший шлях перекладу обирає В. Барка (5), утворюючи okazionalnu OP *мисколизний недоїдковець* (*мисколизний* від *лизати* 'їсти, пити, підбираючи страву, питво язиком' (1); *недоїдковець* від *недоїдок* 'недоїдений шматок чого-небудь, а суфікс *-ець* позначає особу' (1)). Якщо у перекладах (2), (3), (4) і (6) архаїчну ОО *an eater of broken meats* відтворено стилістично нейтральними ОП *блюдолиз* і *лизоблюд*, то у перекладі В. Барки (5) її відтворено просторічним okazionalizmom *мисколизний недоїдковець*, що позначає людину, яка доїдає недоїдки за іншими людьми, вилизуючи їхній посуд; у переносному значенні можна говорити про ознаку підлабузництва.

У наведеному фрагменті історичний колорит також створюється за допомогою архаїчної ОО

three-suited ('having only three suits of clothes, or wearing three suits of clothes (referring to a custom, once prevalent among the peasantry of Germany, of putting on their whole wardrobe on festival occasions, one suit over another)' (7)).

Найбільш наблизився до оригіналу В. Барка (5), який реалізує стратегію архаїзації шляхом утворення авторського okazionalizmu ОП *трирамтяник* ('від *три* (число 3) і *рамтя* – *рідко*. те саме, що *рам'я*; *рам'я* – старий, поношений або подертий одяг; *лахміття*' (1)) для ОО *three-suited* (8). Отже, архаїчна експресивність ОО *three-suited* аналогічно відтворена okazionalno-архаїчною ОП *трирамтяник* (5) від архаїзму *рамтя*.

У перекладі П. Мирного (3) ОО *three-suited* (8), що є складним словом, передано фразою *ріднішого начепити на себе зразу хоч три лагузькі каптани* (*лагузький* 'власивий лакею' (1); *каптан* 'заст. старовинний чоловічий верхній одяг із довгими полами; сукмана, жупан, чумарка' (1)). Відповідно до словникових дефініцій складників ОО й ОП, у перекладі (3) застосовано стратегію архаїзації, однак не відтворено образність ОО *three-suited* (8), оскільки *лагузький* стосується не бідності, а конкретної професії або заняття – *лакейський*.

П. Куліш (2) застосовує перекладацьку стратегію архаїзації, зберігаючи при цьому стилістичне забарвлення ОО *three-suited* (8) в ОП *трохжупанний* (*трохжупанний*: від *три* (число 3) і *жупан* 'заст. теплий верхній чоловічий суконний одяг; заст. верхній жіночий одяг переважно з дорогих тканин' (1)), однак, як і в перекладі П. Мирного (3), образність відсутня. Припускаємо, що причиною цього могло бути незнання традицій та побуту тогочасної Англії через брак інформаційних ресурсів, що безпосередньо пов'язано із соціально-історичним контекстом, у якому творив перекладач та якому характерний ускладнений доступ до інформації щодо інших культур.

У перекладі М. Рильського (4) взагалі не відтворено архаїчної ОО *three-suited* (8), що може бути пов'язано з ліберальністю та сільським походженням М. Рильського та його бажанням максимально уникнути образ стосовно конкретних верств населення, у цьому випадку – бідних, оскільки в інших інвективах перекладач за можливості ухиляється від апелювання до певних груп людей (пор. *beggarly* – *голодранець*, де перекладач уже не міг змінити соціального спрямування інвективи з огляду на те, що негативна оцінка виражена в денотативному компоненті значення; але не вказана соціальна належність об'єкта інвек-

тиви, а лише його особистісні якості у перекладі: *ти – стерво собаче, ти – нікчемний, розпусний, злодійкуватий страхополох і підшивайло, ти – нещасний торбешник*).

В перекладі О. Грязнова (6) також не відтворено архаїчної ОО *three-suited* (8), що зумовлене загальною тенденцією перекладача до пом'якшення інвективи з огляду на його ставлення до призначення української мови як засобу перекладу. Вибір стратегії перекладу в цьому випадку зумовлений ідіостилем перекладача, його естетичними переконаннями.

Ще однією архаїчною інвективою в тексті оригіналу постає ОО *worsted-socking* (8) (від *worsted* 'a smooth compact yarn from long wool fibers used especially for firm napless fabrics, carpeting, or knitting' (7); *socking* 'a usually knit close-fitting covering for the foot and leg' (7)), що передається перекладачами у різні способи. При цьому складне слово *worsted-socking*, хоч і не містить архаїчних компонентів, само належить до архаїзмів, оскільки камвольні панчохи (*worsted socking*) виготовлялися з щільно скрученої вовни, їх носили слуги, селяни та люди нижчого рангу, а справжні джентльмени носили дуже дорогі шовкові панчохи.

Спробу передати ОО *worsted-socking* (8) у перекладі близько до тексту оригіналу здійснив П. Мирний (3), застосувавши ОП *в закаляних шерстяних панчохах* (від *закаляний* 'розм. дієпр. пас. мин. ч. до закаляти; розм. у знач. прикм. брудний, у грязюці, калі і т. ін.' (1); *шерстяний* 'виготовлений із шерсті' (1); *панчохи* 'виріб машинного або ручного в'язання, що одягається на ноги за коліна' (1)). Використавши додавання пояснювального компоненту *закаляних*, що належить до розмовного мовлення, П. Мирний (3), усвідомлюючи стилістичну своєрідність виразу і не маючи в мові перекладу симетричних засобів її збереження, застосовує стратегію модернізації при відтворенні стилістично архаїчної ОО *worsted-socking* (8) із зсувом стилістичного забарвлення з архаїчного до розмовного.

Історичну реалію Англії – ОО *worsted-socking* (8) – передано у перекладі П. Куліша (2) із залученням стратегії модернізації з огляду на відсутність в українській культурі часів перекладу такого явища, що зумовлено різними соціально-історичними контекстами створення часовіддаленого першотвору та ретрансляції. Стилістичне забарвлення ОО *worsted-socking* (8) при перекладі втрачено, оскільки архаїзм *worsted-socking* передано стилістично нейтральною ОП *ганчірошиний* (від *ганчірка* 'шматок старої, зношеної тканини; перен., зневажл. про зношений, старий

одяг, білизну; перен., зневажл. про безвольну, безхарактерну людину' (1)).

В. Барка (5) при відтворенні ОО *worsted-socking* (8), очевидно, не усвідомлюючи образності, передає її буквально за допомогою ОП *шерстяно-панчоховий* (від *шерстяний* 'виготовлений із шерсті' (1); *панчохи* 'виріб машинного або ручного в'язання, що одягається на ноги за коліна' (1)). Архаїчність ОО *worsted-socking* (8) змінюється в ОП *шерстяно-панчоховий* (5) до одиниці нейтральної лексики, що спричиняється невідповідністю соціально-історичних контекстів і культурно-естетичних середовищ автора першотвору і автора ретрансляції. Однак буквальный переклад надає можливість ерудованому читачеві, знайомому з культурою тогочасної Англії, самому дійти до висновку про образність та оцінність, закладені в ОО, однак це, швидше за все, зроблено перекладачем не навмисне.

Також і О. Грязнов (6), залучаючи стратегію модернізації, передає ОО *worsted-socking* (8) за допомогою ОП *в шерстяних панчохах* (від *шерстяний* 'виготовлений із шерсті' (1); *панчохи* 'виріб машинного або ручного в'язання, що одягається на ноги за коліна' (1)), скоріше, лише як назву предмету одягу.

У перекладі М. Рильського (4) не відтворено ОО *worsted-socking* (8), оскільки, як уже попередньо зазначалося, зустрічаючи інвективи, спрямовані на осміяння соціального статусу певних верств населення, перекладач намагається їх пом'якшувати або вилучати, або перекладач, можливо, навіть був незнайомий з історичною реалією англійської культури, репрезентованою ОО *worsted-socking* (8).

Висновки. Дослідження продемонструвало вплив когнітивного стилю перекладача на його вибір стратегії перекладу – модернізації або архаїзації. Унаочнено, що когнітивний стиль перекладача, який, зі свого боку, детермінований історико-культурним контекстом і літературним стилем епохи, а також особистісними переконаннями перекладача, постає вагомим фактором стильової варіантності ретрансляції.

Когнітивний стиль перекладачів кінця ХІХ – початку ХХ ст., сформований під впливом визвольних прагнень українського народу, частіше тяжіє до архаїзації, орієнтованої насамперед на автора часовіддаленого першотвору та історичний колорит тексту оригіналу.

Формування когнітивних стилів українських перекладачів ХХІ ст. відбувалося в різних історичних умовах і в руслі різних світових і національно-етнічних тенденцій літературного про-

цесу, однак перекладам ХХІ ст. більш властива стратегія модернізації, оскільки вони орієнтовані на сучасного читача, який перебуває на максимальній часовій відстані від першотвору у порівнянні із читачами попередніх історичних періодів.

Отже, вибір перекладачем стратегій модернізації чи архаїзації залежить не лише від його індивідуальних уподобань, а й від вимог сучасної йому культури та від фактичної хронологічної дистанції між текстом оригіналу та текстом перекладу.

Список літератури:

1. Бойко Я. В. Когнітивно-дискурсивна модель діахронної множинності перекладів часово віддаленого першотвору (на матеріалі українських ретрансляцій трагедій В. Шекспіра ХІХ–ХХІ століть) : дис. д-ра. філол. наук : 10.02.16. Харків. 2023. 584 с.
2. Бойко Я. В. Когнітивний стиль перекладача: «модернізація» vs. «історизація» часово віддаленого першотвору (на матеріалі українських ретрансляцій трагедій У. Шекспіра). *Міжнародний філологічний часопис*. 2021. Т. 12. № 3. С. 43–49.
3. Вацик О. Ю. Відтворення часової дистанції в романі Вальтера Скотта «Айвенго». *Таврійські філологічні наукові читання*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 24–25 січня 2020 р. Київ : Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2020. Ч. II. С. 11–15.
4. Кияниця К. Ю. Відтворення українських історичних реалій у німецькомовних художніх перекладах ХХ – поч. ХХІ століття : дис. канд. філол. наук : 10.02.16. Київ, 2017. 232 с.
5. Eco U. *Experiences in Translation*. Trans. Alastair. McEwan. Buffalo : University of Toronto Press, 2001. 135 p.
6. Holmes J. S. The Cross-Temporal Factor in Verse Translation. *Meta*. 1972. Vol. 17, No. 2. P. 102–110.
7. Nida E. A. *Towards a Science of Translating, with Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: E. J. Brill, 1964. 331 p.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

1. Словник української мови: Академічний тлумачний словник у 11 т. / І. К. Білоділ, А. А. Бурячок та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 14.02.24).
2. Шекспір В. Король Лір / пер. з англ. П. Куліша, українсько-руська видавничка спілка. Львів. 1902. С. 3–159.
3. Шекспір В. Король Лір. / пер. з англ. П. Мирного. URL: http://ocls.kyivlibs.org.ua/mirni/tvori/Korol_Lir/Korol_Lir01.htm (дата звернення: 14.02.24).
4. Шекспір В. Король Лир. / пер. з англ. М. Рильський. Твори в шести томах: Том 5. Київ : Дніпро, 1986. С. 235–343.
5. Шекспір В. Король Лір. / пер. з англ. В. Барки. Серія «Світовий театр». Штутгарт. Нью-Йорк. Оттава. 1969. С. 5–301.
6. Шекспір В. Король Лір. / пер. з англ. О. Грязнова. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=9052> (дата звернення: 14.02.24).
7. *New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language*. Danbury : Lexicon Publications Inc., URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/worthy> (дата звернення: 14.02.24).
8. Shakespeare, W. *King Lear*. In *The complete works of William Shakespeare*. In 12 vol. New York : The un-ty society, 1899. Vol. 11. P. 207–328.

Boiko Ya. V. STYLISTICS OF TIME-REMOTE SOURCE TEXT AS A FACTOR OF DIACHRONIC PLURALITY IN TRANSLATION (case study of Ukrainian retranslations of Shakespeare's tragedies)

The research considers the problems of reproduction the stylistic features of a time-remote source text as a factor of the diachronic plurality in translation. The purpose of the article is to substantiate the translator's choice of translation strategy modernization or archaization in transmission the stylistics of a time-remote source text. The research material was W. Shakespeare's tragedy "King Lear" (1605), which serves as a sample of English at the turn of the 16th and 17th centuries, and its chronologically distant Ukrainian retranslations of the 19th – 21st centuries, performed by P. Kulish (1880), P. Myrny (1897), M. Rylskyi (1941), V. Barka (1969) and O. Gryaznov (2008), which demonstrated the specific implementation of modernization or archaization strategy. The article postulates that in order to achieve the adequacy of a literary translation of an original work, which is separated by a significant time distance, it is not enough to take into account only its linguistic features. The historical and social context of the creation of the original work and its retranslations, as well as the characteristics of the reader, his background knowledge, his prior awareness with history and socio-historical development of the countries of both the original work and retranslations at the time of their appearance,

become important. While preserving the artistic originality and historical authenticity of the original work, the translator can convey its linguistic features by using a partial archaization of the translation; by translating the original into a language that corresponds to the time of the creation of the original; by retranslating the original in an artificially created language. The translator's choice of modernization or archaization strategy depends not only on his individual preferences, but also on the requirements of his contemporary culture and on the actual chronological distance between the original text and the translated version.

Key words: *literary translation, archaization or modernization translation strategy, cognitive style, idiostyle, stylistic colouring.*